

Першопублікація:

Дивослово. 2003. № 9. С. 7–9.

Наступна публікація:

Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2004. Вип. 33. С. 323–328.

**ІЛЬНИЦЬКИЙ
Микола**

**СТАТТЯ МИКОЛИ ЄВШАНА
«СВЯТО МАРКІЯНА ШАПКЕВИЧА»**

Ця доповідь прозвучить певним дисонансом у загальному тоні сьогоднішніх шашкевичівських читань. Дисонансом, викликаним не розходженням доповідача в оцінці діячів «Руської Трійці» з усталеним науковим поглядом, а тим матеріалом, який є об'єктом нашої уваги. А об'єктом цим є стаття талановитого критика початку ХХ століття Миколи Євшана «Свято Маркіяна Шашкевича», в якій автор дав негативну оцінку Маркіянові Шашкевичеві як поету і ширше – його ролі в розвитку ідей національного відродження в Україні.

Може виникнути питання: а чи варто повертатися до поглядів, хибність яких спростувала сама історія? Гадаю, що варто. Не з метою реанімувати їх, а для того, щоб пояснити причину їх виникнення. Тому відразу хотів би наголосити, що в статті йдеться не тільки і не стільки про самого Шашкевича, як про певні аспекти суспільно-політичного і культурного життя тогочасної Галичини, з якими було пов'язане ім'я одного з діячів «Руської Трійці».

Насамперед звернемо увагу на те, що стаття названа не «Маркіян Шашкевич», а «Свято Маркіяна Шашкевича», тобто акцент перенесений з постаті поета на урочисте відзначення в 1911 році сторіччя від дня народження Шашкевича під егідою греко-католицької церкви. Результат цих відзначень був той, що став складатися культ отця Шашкевича, що, на думку М. Євшана, заслонював собою Шашкевича-поета, який «зовсім наче загинув за кадильним димом, а реальні риси затратилися за високими словами»¹.

¹ Євшан М. Свято Маркіяна Шашкевича. Літературно-науковий вісник. 1911. Т. 56. С. 293.

Таким чином, підходимо тут до важливої проблеми культу й науки. Цілком зрозуміло, що поняття ці не тотожні, якщо не протилежні. «Суть культу, – цитую тут Григорія Грабовича, – це ритуальне повторювання й іконопис, риторика й колективна емоційність (і це речі неминучі і навіть потрібні на своєму місці), суть науки – це дух аналізу і постійного абсолютного ревізування успадкованих істин. Схрещування цих двох домен найчастіше породжує невідрадний гібрид: з одного боку, безкровного, черствого, але багатослівного ритуалу, і з другого – неповноцінної, попросту ерзац-науки»².

М. Євшан застерігав, що він виступає не проти Шашкевича і відзначення його ювілею, а саме проти його культу: «Я, очевидно, не проти святкування його пам'яті. Се тільки добре свідчить про нас, коли ми вміємо й бажаємо гідно пошанувати своїх визначних діячів. Можна робити з нього символічну постать нашого відродження. (...) Але виступити треба проти ненормальности того культу, проти того, щоб ширилося фальшиве розуміння нашої минувшини, щоб те розуміння ставало в суперечности з інтересами живого сучасного життя»³.

Ідея «ненормальности... культу» поширювалася в статті Євшана й на Тараса Шевченка, з якого, на його думку, вибирають «общіє места», що їх можна вставляти як цитати в патріотичних промовах, та коли доходить до світогляду поета, його глибинних ідей, тоді починаються суперечки між різними політичними угрупованнями, а що під їх доктрини не підходить, те цензурується й підлягає забороні (як от співання «Заповіту») чи викресленню.

Якщо культ може нанести шкоду навіть такому велетневі, як Шевченко, зводячи його творчість до казенно-патріотичних гасел, то що казати про Шашкевича – поета скромнішого обдарування, якого навіть цензурувати не треба...

² Грабович Г. До питання про велич Шевченка: самозображення поета. Світи Тараса Шевченка. Нью-Йорк, 1991. С. 277.

³ Євшан М. Свято Маркіяна Шашкевича. С. 295.

Читаючи статтю Євшана, постійно ловиш себе на тому, що русло його думки і від Шевченка, і від Шашкевича веде до тих пристрастей, які вирували в галицькому – та й загальноукраїнському – середовищі того часу.

Микола Євшан був речником тих молодих літературних сил, які кинули виклик суспільності, утверджуючи нові етичні й естетичні ідеали й заперечували усталені й канонізовані гасла та правила. Досить прочитати його статтю «Боротьба генерацій і українська література», надруковану того ж таки 1911 року в журналі «Українська хата», щоб переконатися в цьому. Тут уже пафос критика спрямований не проти клерикальних кіл, які присвоїли собі Шашкевича, а проти народницького українофільства, яке канонізує національні гасла, естетичні ідеї, а всіх тих, хто прагне прорватися в світ нових суспільних ідей і мистецьких течій, хто прагне визволення індивідуальності від оков шаблону, називали безбатченками і безптаньками.

Виступ М. Євшана про культ Шашкевича був в історико-літературному плані прелюдією до виступу – в зухвалій формі – Михайля Семенка проти культу Шевченка в його маніфесті «Сам» (збірка «Дерзання», 1914) – розмові з «уявним чоловіком»: «Ти підносиш мені заяложені «ідеї» й мене нудить. Чоловіче. Мистецтво є щось таке, що тобі й не снилось. Я хочу тобі сказати, де є культ, там немає мистецтва. А передовсім воно не боїться нападів. Навпаки. В нападах воно гартується. А ти захопився за свого «Кобзаря», від якого тхне дьохтем і салом, і думаєш, що його захистить твоя пошана. Пошана твоя його вбила. (...) Я палю свій «Кобзар»⁴.

Попри всю епатажність цього маніфесту, що своїм тоном межує з правилами літературної пристойності, варто розглядати не тільки форму висловлення, а й суть. А при уважному читанні прийдемо до висновку, що це спалення «Кобзаря» було чисто символічне, а пафос автора спрямований не проти Шевченка, а проти його культу («де є культ, там нема мистецтва», бо воно з предмета аналізу стає предметом ритуальної пошани і ця пошана вбиває «Кобзар»). І все ж...

⁴ Цит. за кн.: Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця. Київ, 1986. С. 96.

Аналізуючи такі маніфести, мусимо приймати й манеру, в якій вони формулювалися, – це теж своєрідний ритуал. Але приймати правила гри не означає приймати точку зору.

Стаття М. Євпана «Свято Маркіяна Шашкевича» залишилася майже непомічена в тогочасній галицькій періодиці. Можливо, тому, що з'явилася вона, коли святкування Шашкевичевого ювілею вже відбулося, і нікому не хотілося псувати вражень від нього. Відгукнувся на неї лише Денис Лукіянович у «Ділі» (1913, 9-10 травня) статтею «Шевченко, Федькович і Шашкевич в освітленні М. Євпана», але вона з'явилася аж через два роки після публікації статті Євпана і мала характер радше фейлетону, аніж розгляду аргументів опонента. Пізніше торкнувся цієї теми Олесь Бабій у нарисі про життя і діяльність М. Євпана, який вийшов у 1930 році, але дуже побіжно.

Отож, подивимося, що дало підставу помимо політичних пристрасей взагалі назвати автора «Веснівки» не поетом. І тут мимоволі мусимо звернути увагу на те, що М. Євпан дуже низько оцінює не тільки поета Маркіяна Шашкевича, а весь слов'янський романтизм. На його думку, слов'янський романтизм локалізував і звузив універсальність європейського романтизму, звівши його символічну філософію, вільну мораль та світську містику до локального патріотизму та пробудження національної свідомості. Не буду тут глибше вникати в теорію і практику романтизму – це надто широка проблема, але гадаю, важко погодитися з Євпаном, що національні гасла слов'янських романтиків були афектовні й нещирі та що вся поезія їх стала «переспівом народної пісні, поки Міцкевич та Шевченко цю мертвеччину не подолали»⁵. Звичайно ж романтизм у кожній національній літературі видозмінювався, набував нових рис, які відповідали духовним та естетичним потребам історичного моменту та впливали з традицій народу, але хіба це можна ставити на карб поетам-романтикам!

Підійшовши з цього загального наставлення до творчості Маркіяна Шашкевича. Микола Євпан стверджував, що вона «була сліпим наслідуванням,

⁵ Євпан М. Свято Маркіяна Шашкевича. С. 298.

слабою копією, без дальше йдучого внутрішнього змісту, без дальших горизонтів і дороговказів на будуче. Вона не дала змісту нового, ані не воскресила національної думки, тільки форма його творчості, те, що він піддався могутній течії народної мови, показала як дальшу консеквенцію потребу нового змісту. Але сього довго треба було ждати після його смерті»⁶. У цьому підсумковому оцінному пасажі є внутрішня суперечність. Бо якщо поезія Шашкевича не мала «дальше йдучого внутрішнього змісту», «дальших горизонтів і дороговказів на будуче», то як же вона могла показати «потребу нового змісту» і як цей «зміст прийшов після його смерті»? Отже, Шашкевич вгадав цю потребу і його поезія стала «веснівкою» цього нового змісту, що вилилася широкими потоками франківських «веснянок».

Цілком зрозуміло, що сучасники Євпана в 1911 році не так сприймали поезію Шашкевича, як його, Шашкевичеві, сучасники. Але критик мав би це врахувати, як враховував І. Франко, коли в статті «Панщина та її скасування в 1848 році в Галичині» писав у 1913 році: «Всі ті, хто знав особисто Шашкевича і пам'ятав ті часи, коли появилися його писання – чи то друком чи в відписах, були немов блискавка серед темної ночі. Ми, нині читаючи небагато Шашкевичеві писання, не дуже розуміємо той запал, із яким говорять про них тогочасні русини. Але треба взяти на увагу тодішні відносини, то побачимо, що Шашкевич обіч гарної людової мови, щирого та сердечного тону мав у своїх писаннях іще щось, чим мусив подобатися і чого не було у жодного з його товаришів. Він мав відвагу й дар висловити досить виразно, а бодай для тогочасних прибитих русинів досить зрозуміло все те, що їх боліло, чого вони бажали і чого надіялися. Він знав ту тугу, ту зневіру, яка тоді мусила нападати кожного русина і чорною хмарою застелювати перед ним небо, і він проклинав її (...). Та він не гнувся під вагою тої долі. Він чув гордим, гарячим серцем те, що писав у листі до свого друга М. Козановича:

Відкинь той камінь, що ти серце тисне!

Дозволь, в той сумний тин

⁶ Там само. С. 305.

Най свободоньки сонечко заблисне –

Ти не неволі син!»⁷.

Хіба не було в цих віршах відчуття «дальших горизонтів і дороговказів на будуче», що заперечував Євпан, і хіба не впливає звідси, чому в час піднесення в 1848 р. національно-визвольного руху збудився такий інтерес до творчості Маркіяна Шашкевича. І література пішла тим шляхом, який започаткував Шашкевич. Отже, те зауваження М. Євпана, що в 1848 році, коли прийшов час й на українців і треба було заманіфестувати, виявити конкретні цілі і змагання, пригадали собі Шашкевича, можна сприймати не як негативний, а як позитивний факт.

Не можна вважати за справедливий і докір Шашкевичеві в тому, що в його натурі переважають не «мужеські» риси, а «м'якість і жіночність». Адже саме «жіночість», «жіночність» сьогодні літературознавці (Г. Грабович, Б. Рубчак) відзначають і в характері поезії Тараса Шевченка, але хіба це знижує її, як і те, що енергія поета спрямована на плекання в собі ніжних почуттів.

Дивним видається, як міг послідовник культурно-історичної школи Іпполіта Тена та Жана-Марі Гюйо, критик з тонко розвинутим естетичним смаком, зігнорувати в даному разі історичний підхід і як міг йому зрадити естетичний смак. Розгадка, здається, в тому, що постать Маркіяна Шашкевича, а точніше – відзначення його столітнього ювілею було приводом звинуватити галицьку суспільність в консервативності, в неувазі й навіть ворожості до нових мистецьких течій, які могли б українську літературу виривати з рамок побутового реалізму та просвітницьких гасел у світ нових ідей і естетичних віянь, якими жила тогочасна Європа, вписувати її в цей європейський контекст. І в цьому Євпан мав рацію. Більше того, цілком справедливо виступав він проти заяв деяких «патріотів» творити відрубну, регіональну галицьку літературу, піднімаючи на щит такі імена, як Маркіян Шашкевич. Якщо підходити до статті «Свято Маркіяна Шашкевича» під таким кутом зору, то її треба сприймати не як літературознавчу студію, а радше як естетичний маніфест речника нового

⁷ Франко І. Збір. творів: у 50 т. Київ, 1986. Т. 47. С. 112-113.

літературного покоління. І тоді ми будемо сприймати цю статтю в ряді таких документів, як «маніфест «Молодої Музи» О. Луцького, маніфести футуризму Михайля Семенка, виступи сьгоднішніх учасників «Українського аналітичного клубу» тощо. Як документ живого поступу літератури, сповненого своїх драм, конфліктів, пристрастей, боротьби поколінь.

Стаття Миколи Євшана «Свято Маркіяна Шашкевича» попри всю полемічність і суперечливість її вихідних позицій, де часто автор переконує не аргументом, а темпераментом, не знецінює того всього, що зробив цей талановитий критик у своєму юнацькому віці (в 1911 р. йому був 21 рік) для української літератури, а потім загинув як вояк Української Галицької Армії. З другого боку, в Шашкевичіані теж не повинно бути «білих плям» не тільки щодо імен, а й щодо підходів та оцінок. Вагомість того, що зробив Шашкевич, надто велика, щоб факти її негативної оцінки (як і подібні факти в оцінці І. Котляревського, П. Куліша чи інших письменників), могли применшити їх роль в історії нашої літератури і духовності взагалі.

Джерело: Ільницький М. Маркіян Шашкевич : інтерпретація, паралелі / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Шашкевичівська комісія. Львів, 2019. С. 31 – 37 (Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія, № 13 (18)).

Ільницький Микола Миколайович – член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка.